

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

1

LI

Vilnius 2019

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

1

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

1

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

Tamara Bairašauskaitė. **Bajorų dvaras keičia savininką. Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų dvarų likimai 1863–1914 metais.** Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, 480 p., ISBN 978-609-8183-52-8

Pagrindinis Tamaros Bairašauskaitės monografijos „herojus“ – bajorų dvaras ir jo likimas po 1863–1864 m. sukilimo bei baudžiosios panaikinimo. Tai ne tik pagrindinė knygos tema, bet ir XIX a. Lietuvos tradicinio kraštovaizdžio, nužymėto dvarų, palivarkų, valstiečių kaimų, bajorkaimių, leninių dvarų, majoratinių dvarų ir draustinių, jėzuitų dvarų, ženklas. Jau monografijos pavadinimas rodo, kad autorei rūpi ne vien patys dvarai ir jų savininkai (daugiausia kilmingi), bet iki šiol istoriografijoje mažai tyrinėta tema: kaip tradicinė žemėvalda – bajorų statuso pamatas – pereina į svetimšalių ir nekilmingųjų rankas, kaip keičiasi socialinis dvarininko portretas. Šis procesas nušviečiamas pasitelkiant plačius politinius, teisinius, socialinius, ekonominius, religinius ir kultūrinius kontekstus, tad skaitytojui atsiveria ne tik ūkio vieneto, bet ir bendresnė panorama, svariai papildanti svarbių lūžių bei perversmų pilną XIX a. antrosios pusės Lietuvos istoriją.

Išsamiau žemėvaldos veiksnį Rusijos imperijos politikoje tyrusius lenkų, rusų, baltarusių ir lietuvių mokslininkus galima suskaičiuoti dviejų rankų pirštais. Šiuo atveju monografijos objektas daro įspūdį ne tik reikšmingumu XIX a. visuomenės tyrimams, bet tęsia tradiciją remtis išsamiais pirminiais šaltiniais. Mat dalis anksčiau rašiusių autorių nespėjo surinkti visų reikalingų duomenų, kiti naudojami nepatikrintais, kartais kartodami istoriografijoje įsivėlusias klaidas. Vieni daugiau dėmesio skyrė šios temos siauresniems aspektams, kiti, priešingai, rėmėsi apibendrinimais ar naudojami primestomis interpretacijomis, ir beveik visų istorikų darbai neperžengia tautinės istoriografijos ribų. T. Bairašauskaitė atliko titanišką darbą Vilniaus ir Kauno archyvuose, kurių milžiniškas šaltinių korpusas leidžia ne tik geriausiai, bet ir itin nuosekliai išskleisti vadinamųjų Vakarų gubernijų dvarų likimus antroje XIX a. pusėje.

Monografiją „Bajorų dvaras keičia savininką“ sudaro trys skyriai. Pirmasis skirtas bendresniems dvarų sekvestracijos procesams, teisiniams ir politiniams jų aspektams, antrame išryškunami tautiniai ir religiniai veiksniai, o trečiajame analizuojama socialinė

dvarų savininkų kaita. Knygą papildo itin naudingas priedas, kuriame pateikiamas autorės sudarytas Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų konfiskuotų ir privalomai parduotų dvarų sąrašas – išsami ir neabejotinai ateities istorikų naudosis pagalbinė priemonė.

T. Bairašauskaitė pasakojimą pradeda nuo kertinių 1863 m. vasario ir kovo mėnesių, žyminčių atitinkamai sukilimo pradžią Šiaurės Vakarų gubernijose ir Aleksandro II patvirtintas sukilimo dalyvių nuosavybės sekvestro taisykles. Dvarų, žemės sklypų, kilnojamojo turto sekvestras taikytas ir kaip bausmė už sukilimo padarinius bei nuostolius, ir kaip priemonė pakirsti paties sukilimo materialinę bazę (p. 31). Šiame skyriuje ne tik apibendrinamas sekvestravimo procesas, bet per pateiktus įvairių dvarų likimus išaiškėja kelios itin kompleksiškos problemos. Pirmiausia – tam tikras paties imperijos mechanizmo „išsiderinimas“ bandant sutramdyti bajoriją. Atvejis po atvejo T. Bairašauskaitė parodo, kaip išdui buvo problematiška apsibrėžti valstybės ir privačios nuosavybės ribas (p. 109), kaip procesai vilkinti dėl valdininkų trūkumo, jų neveiklumo ar nekompetencijos (p. 39, 62), kaip racionalūs valdinių pasiūlymai kirtosi su neatšauktais įstatymais (p. 109), kaip šį procesą komplikuodavo pakitęs dvarų statusas (p. 107), tituluotai (ir turinčiai pažinčių) aristokratijai daromos išimties (p. 105), bajorų pastangos susigrąžinti prarastus dvarus (p. 64), ar ir į tuos dvarus nusitaikiusių nusipelnusių asmenų raginimai greičiau būti apdovanotiems ir leisti pasinaudoti lengvatomis (p. 115). Procesą apsunkino ir plintantys įvairūs gandai (p. 111), egzistavę dvarininkų žemėvaldos apskaitos trūkumai (p. 52) ir net teismai, kuriuose nesilaikyta bylų nagrinėjimo, apeliacijų ir skundų pateikimo terminų ir panašių įstatymais reglamentuotų dalykų (p. 63). Tačiau dramatiškiausia šiame procese – bajorų šeimų likimai, dažnai negailestingai sutraiškami konfiskuojant ir parduodant dvarus. Autorė šio motyvo niekad nepaleidžia, tad skaitytojas gali pajusti, ką reiškė paprasčiausia valdininko klaida sudarant sąrašą, griežtesnis nutarimo interpretavimas ar tiesiog atsidūrimas tarp nesutampančių valdžios institucijų sprendimų ar jų nevykdymo (p. 81).

Antrame skyriuje aptartas tautinis ir religinis dvarų savininkų kaitos aspektai. Pirmas skyriaus poskyris skirtas instrukciniams dvarams ir rusų žemėvaldžių į(si)kurdinimui. Jame atskleidžiama, su kokiomis problemomis susidūrė imperija, siekusi sudaryti rusų žemėvaldos anklavą. Antrame šio skyriaus poskyryje pasakojama apie istorikų iki šiol nepastebėtą priemonę (viešai neįvardytą kaip bausmė) perduoti vietinių dvarininkų nuosavybę, t. y. nekilnojamojo turto varžytines už skolas valstybės kredito institucijoms. Nors tokį valdžios sprendimą galima suprasti kaip modernios kapitalistinės ekonomikos racionaliai naudojamą instrumentą, tačiau T. Bairašauskaitė parodo ir kitą, sociokultūrinę nuosavybės pusę, neatsiejamą ir nuo nebylaus pasipriešinimo, ir nuo politinių bei tautinių dvaro aspektų. Šioje ir kitose monografijos vietose autorė parodo, kad imperijos valdžios siekis panaikinti bajorijos įtaką visada buvo svarbesnis nei socialinė ir ekonominė nauda ir modernizacija.

Trečiajame knygos skyriuje T. Bairašauskaitė aptaria būtent modernėjančią visuomenę ir modernėjančių dvaro pirkėją. Itin išsamiai analizuojami dvaro ir kaimo santykiai po baudžios panaikinimo. Autorė vaizdingais pavyzdžiais parodo, kaip neretai itin skausmingos, biurokratiškai klampios ir ilgos žemės dalybos procedūros agrarinėje XIX a. visuomenėje brandino socialinius konfliktus, alino pačių dvarų ūkį bei kaip galiausiai buvę baudžiauninkai tapo ekonominės sferos veikėjais. Šiame skyriuje, beje, aptariama ne tik buvusių baudžiauninkų kova dėl žemės, tačiau ir kitų su dvaru tradiciškai susijusių socialinių grupių atstovų: laisvųjų nuomininkų, istoriografijoje šiuo požiūriu beveik netirtų „amžinųjų činčininkų“ ar sentikių. Tiesa, autorė užsimena, kad modernėjantis dvaro pirkėjas pirmiausia buvo prestižo ir investicijos ieškantis buržuazijos atstovas, tačiau ši tema knygoje, deja, išplėta mažiausiai (p. 223).

Skaitant T. Bairašauskaitės monografiją apie agrarinės erdvės transformaciją Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose, galima susidaryti skaidrų, tikslų ir išsamų vaizdą apie tai, kaip bajorų dvaras virto kolonizacijos ir rusifikacijos įrankiu. Sykiu aiškiai parodoma, kad posukiliminės ir pobaudžiavinės valdžios pastangos tradicinio bajoro dvaro sąskaita ieškoti naujos socialinės atramos bei kurti lojalią žemėvaldos instituciją buvo tik represijos forma, nieko bendra neturinti su socialiniu pliuralizmu. Autorė aiškiai parodo ir tai, kad šios Rusijos imperijos pastangos pasmerkė Vakarų gubernijas ekonominiam, socialiniam ir kultūriniam atsilikimui. Šioje, kaip ir kitose T. Bairašauskaitės knygosė įspūdingiausia tai, kad monografinis monumentalumas provokuoja, tekstas yra patrauklus ir žadinantis skaitytojo smalsumą. Analizuodama Sankt Peterburgo ir daugybės vietinių valdžios institucijų kintančią politiką, grįstą nesibaigiančiais įstatymais, įvairiausiais nutarimais, instrukcijomis ir nuostatomis, įvairiausiomis įstatymų interpretacijomis, teismų ir komisijų sprendimais, milžinišką mastą įgavusiomis apeliacijomis ir skundais, autorė sugeba skaitytoją sudominti ir atverti jam daugybės dvarų ir bajorų šeimų likimus, sudaro galimybę prisiliesti prie istorijos, galbūt net atrasti savąją.

Juozapas P a š k a u s k a s
(Lietuvos istorijos institutas)

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 1. – 2019. – 260 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų pirmojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 1

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 08 19. 17,58 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius